

Báthoriné Misák Marianna:¹

Zsarnay Lajos rövid életrajza

The Short Biography of Lajos Zsarnay

He was born on January 1st, 1802 in Zsaró, Torna County of present-day Slovakia. He came to the Reformed College of Sárospatak in the academic year 1811-12. After his high school years he studied Humanities, Law and Theology within the College. On July 16th, 1819, at the age of eighteen, he signed the College regulations of students entitled to wear the toga. He later studied in Losonc, where in 1824, as the educator of Báji Patay István's three children he had the great opportunity to go to Upper Hungary and learn the German language. He stayed there between 1824-1826, and in addition to beautifully mastering the German language, he also learned French and improved his musical and drawing skills. At first he was preparing for a career in Law, later on, however, the General Assembly of the Tiszáninneri Reformed Church District (the Reformed Church District east of the River Tisza) invited him to be a full-time professor of Practical Theology at the Sárospatak College. Between 1829 and 1831 Zsarnay was a student at the University of Göttingen and he returned in mid-August 1831. He took the vow on October 15th. Thus, the Sárospatak School gained a strong personality and support, as he later repaid the confidence received upon his election not only in words and writing, but also by acts. In 1832 he was elected "Diet minister." In 1842 the teachers' "retirement institution" was founded through his work and efforts. Due to the election of deputies, we see his name on the list of the Pest National Meeting scheduled for September 1st, 1848 with the participation of the Minister of Religion and Public Education.

In 1849 he was elected Chief Notary of the Tiszáninneri Reformed Church District, and then, in 1860, he was elected bishop. He was consecrated on May 1st, 1860. In the last stage of his life he was seriously ill. He died in 1866; his funeral was in Pest on June 13th. In 1858 he became a member of the Hungarian Academy of Sciences due to his scientific work, especially his Greek-Hungarian Dictionary (1857).

„Igen, ő, mint tanár és Isten sáfára, mint minden magasabb lelkek, legfőbb gyönyörűségét a tudományokkali barátkozásban lelé. Azért nem volt már élte alkonyán vidék az emberi ismértek nagy birodalmában, melyben tájékozva nem vala, – ő valóságos tudós volt. Ő, a mint tanított, úgy élt és tett. Ő feddhetetlen, mértékletes, igaz és szeretetteljes volt; kérését visszautasítani szíve nem volt, s kérték, midőn nem adhatott – hallgatással s arcvonásaiban

¹ Egyetemi adjunktus. Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Rendszeres Teológiai és Egyháztörténeti Tudományok Intézete. E-mail: mismarianna@freemail.hu.

olvasható sajonnal felelt, hogy a megtagadás ne fájjon, vagy éppen ne piritson. A nyugalom, mely alakján s e méltóságos arcon ült, sem vérmérséklet következése, sem mesterkélt nem vala, hanem tükre a magával tisztában levő léleknek, s eredménye az akaratöröknek, mely nem engedé, hogy érzései tengerét az indulatok szellői felháborítsák.” – vallott és emlékezett meg róla Prágai Lajos borsodi helyettes esperes.²

1802. január 1-én született a Torna vármegyei Zsarnón.³ Zsarnó a trianoni békeszerződés értelmében Csehszlovákia része lett, a jelenlegi Szlovákia területén található Žarnov. A 19. században még jelentős magyar lakossággal bírt, napjainkban azonban elszlovákosodott. Többféle felekezet található a községben. A reformátusok temploma 1810-ben épült. Még napjainkban is – bár kis létszámmal – de létezik és működik a református egyház.

Nemesi előnévként vette fel szülőfalujának nevét, s az egyháztörténelemben Zsarnói Zsarnay Lajosként vált ismertté. Apja Zsarnay Ferenc közbirtokos, anyja Csécsi Zsuzsanna nemes.⁴ Szülei házasságából három gyerek született: Ferenc, Lajos, Imre, mindhárman a rendkívül szorgalmas és tehetséges diákjai voltak a Kollégiumnak. Ferenc nem fejezte be tanulmányait,⁵ inkább a sokat szenvedett, s korán megözvegyült, anyja mellett maradt és földműveléssel foglalkozott. Imre jogi pályára lépett. Késmárkon és Losoncon volt jogtanár, majd pedig többször megválasztották Torna vármegye országgyűlési követének.⁶ Apját nagyon korán, 1809-ben elvesztette, ezért testvéreivel együtt anyja – a kiváló pataki tanár Csécsi János unokája – nevelte őket. A sárospataki kollégiumnak a híres Csécsi (Tsési) család két tanárt is adott: id. Csécsi Jánost,⁷ és az

² PRÁGAI Lajos: *Halotti egyházi beszéd a püspöknek, mint Isten sáfárának tulajdonairól*. In: Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete, Sárospatak, Forster R., 1866. 17.

³ Főtiszteletű Zsarnay Lajos úrnak, a Tiszánimeni Helv. Hitv. Egyh.-kerület superintendensének rövid életrajza. In: Ballagi Mór (szerk.): *Protestáns képes-naptár 1866-ik évre*, Pest, Heckenast Gusztáv, [1865]. 58.

⁴ Csécsi Zsuzsanna Ifj. Csécsi János pataki kollégiumi tanár unokája.

⁵ Zsarnay Lajos szuperintendens. In: Vasárnapi Újság 1865/44. 549.

⁶ Zsarnay Lajos. hu.wikipedia.org/wiki/Zsarnay_Lajos 2013.06.27.; Zsarnay Lajos szuperintendens, 549. p.

⁷ Id. Csécsi János a Pataki Kollégium történetének jelentős alakja. 1650. június 24-én született Abaújszakolyban. Három éves volt, amikor török fogságba esett, ahonnan csak két év múlva szabadult részben Kormos Ferenc segítségével, aki a váltságdíj egy részét letette érte, részben pedig azért, hogy a fennmaradó összeget ő maga koldulta össze bilincsbe verve egy év alatt. Szabadulása után családjával együtt, mivel birtokukat felprédálták, Kormos Ferenc csécsi birtokára ment. Tanulmányait végezve számos helyen megfordult, majd tanított Kassán, Debrecenben, Gyulafehérváron, Tállyán. 1682-ben külföldi tanulmányútra indult. Megfordult Utrechtben, Leidenben és Franekerben. Visszatérve Tállyán helyezkedett el, de 1686-tól már a pataki iskola élén látjuk. 1687-ben miután a jezsuiták újra elfoglalták az iskolát, a tanulók nagy részével Göncre ment, (a diákok másik része Gyulafehérvárra távozott), s megalakították a sárospataki-gönci iskolát, amit 1695-ben a jezsuiták szintén bezártak. Ezután Kassán folytatta tovább működését mindaddig, míg II. Rákóczi Ferenc kapitánya

ifj. Csécsi Jánost.⁸ A források alapján nem egyértelmű az a közlés, miszerint Csécsi Zsuzsanna az ifj. Csécsi unokája. Tudunk arról, hogy Csécsi János megnősült, de felesége 1730-ban meghalt. Arra nézve, hogy újránősült volna nincs adat, s házasságából egy lánygyermek született.

Zsarnay Lajos első iskolái a zsarnói és a szépsi oktatási intézmények voltak. Anyja gyermekei iránti titkolt vágya volt, hogy valamelyik fia, majd elfoglalhatja a csécsiek tanári székét Sárospatakon.⁹ Ezzel a szándékkal és vágygal íratta be Lajos fiát is 1811-ben a Sárospataki Kollégiumba. A gimnáziumi évek után a bölcsészetet, a jogot és a teológiát is ugyanitt hallgatta. Tanárai között találjuk a történeeszt Szombathy Jánost, a bölcsész Rozgonyi Józsefet, a latin költő Kézy Mózes, Nyíry Istvánt, Kövy Sándort, a jogtudományok professzorát, a teológia tudósait: Lácza Szabó Józsefet, Kálniczky Benedeket és Somosi Istvánt.¹⁰ 1824-ben báji Patay István három gyermekének nevelőjeként lehetősége volt a Felvidékre menni, ahol a német nyelv elsajátítására kiváló alkalma nyílt. 1824–1826 között itt tartózkodott, s amellet, hogy szépen elsajátította a német nyelvet, megtanult franciául, s a rajzban és zenében is tökéletesítette magát. Az iskola szabályzata azonban minden tógatus diákja számára csak egy év távollétet engedélyezett, ezért 1825-ben Báji Patay István levélben fordult a Főkonzisztóriumhoz, és kérte, hogy Zsarnay Lajos számára még egy évet engedjenek meg távol maradni az iskolától.¹¹ A távollét egy éves megszabása a Kollégium részéről a „szilajabb hajlandóságú” diákok érdekében történt, akiket így próbáltak megóvni, és erkölcsi tisztaságukat megőrizni.¹² Valószínű ismert volt e törvény báji Patay István előtt is, ezért írta a konzisztó-

Csicseri Orosz Pál vissza nem adta a Kollégiumot a reformátusoknak. Vagyis 1705 májusában újra a pataki iskola élén találjuk. 1706 októberében a Kassát megszálló katonák Patak környékén portyáztak, ami elől az egész város, így a kollégium diáksága is kénytelen volt a közeli hegyekbe menekülni. Csécsi János velük együtt bujdosott mintegy tíz napon keresztül. 1708. május 14-én halt meg Sárospatakon.

⁸ Ifj. Csécsi János 1689-ben született Göncön. Belföldön, Kassán és Sárospatakon, külföldön pedig Utrechtben, Franekerben és más egyetemeken tanult. 1712-től élete végéig sárospataki tanár. Apja tanszékét foglalta el. Nagyon nehéz természetű lévén, nehezen jött ki kollégáival. Emiatt számos súrlódás adódott nemcsak az ő személyes, de az iskola életében is, egészen odáig, hogy még a diákság is két pártra szakadt. 1722-ben ennek következményeként a diákság azon részét, mely nem az ő oldalán volt, kollégájával együtt kiűzték az iskolából. A villongások még sokáig megmaradtak a kollégium falai között, aminek 1734-ben azzal lett vége, hogy Csécsit, mind pedig tanár társát elbocsátották. Ezután is Patakon maradt. 1769-ben halt meg.

⁹ *Főtiszteletű Zsarnay Lajos úrnak, a Tiszáninmeni Helv. Hitv. Egyh.-kerület superintendensének rövid életrajza.* In: Ballagi Mór (szerk.): *Protestáns képes-naptár 1866-ik évre, Pest, Heckenast Gusztáv, [1865], 58–59.*

¹⁰ SZÍVÓS Mihály: *Emlékbeszéd néhai főtiszteletű Zsarnay Lajos szuperintendens úr felett.* in: Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete, Sárospatak, Forster R., 1866. 21.

¹¹ Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltár, Jelzet: B.LXVIII. 20,585. (A továbbiakban SRKTGy Levéltár)

¹² SRKTGy Levéltár, B.LXVIII. 20,585.

rium számára, hogy Zsarnay személye ebben a tekintetben nem ad okot a féltésre. „... úgy, de fiaimnak említett Nevelője, mind a Feő Tisztelendő Consistorium több Nagyérdemű Tagjai, mind főképp a Professoratus előtt erköltsi jó tulajdonságairól annyira esmeretes, hogy őtet féltetni nem lehet, de attól se, hogy a tudományokba hátra maradna, mert ő már akkor menván el fiaimmal, midőn Just is és a Theologiat is mint első eminens elvégzette esmeretes szorgalmatossága által, magát jó könyvek olvasásánál fogva a Tudományokba még inkább tökéletesítheti.”¹³

Zsarnay Lajos ifjú éveiről nagyon szűkszavúan szólnak a források. Ezért is értékes az iménti levélrészlet, hiszen következtetni tudunk belőle arra, milyen jól és szorgalmasan töltötte diákéveit. Báji Patay úgy említette őt, mint eminens tanulót. Ebből a szempontból nem véletlen talán az sem, hogy őt választotta fiai nevelőjéül. A kérésnek minden bizonnyal eleget tett a Kollégium Konzisztóriuma, mert Zsarnay csak 1827-ben tért vissza Sárospatakra, ahol a retorikai osztály köztanítója, a következő években pedig a keresztyén erkölcstannak s a jogi tudományoknak lett helyettes tanára.¹⁴ A jog- és politika tudományokat oly mértékben sajátította el, hogy 1829-ben, amikor Kövy Sándor már halálos ágyában feküdt, ő vezette le nagy elismeréssel a szokásos évi szigorlatot és közvizsgát.¹⁵

Eleinte jogi pályára készült, de miután 1829-ben megválasztották a Gyakorlati Teológia Tanszék rendes tanárává, illetve a főiskola lelkészévé, ez utóbbiak mellett döntött.¹⁶ Erre a hivatalra való meghívásról Szathmáry József 1831-ben írt leveléhez csatolt mellékletből – mely tulajdonképpen egy 1829 júliusában készült jegyzőkönyv – bővebben értesülünk. 1829. július 13-án, Sárospatakon tartott generális gyűlésen olvasták fel azt a jegyzőkönyvet, mely a július 9-én tartott gyűlés határozatait rögzítette, megismételve az ott elhangzottakat. Ebből a jegyzőkönyvből megtudhatjuk, miért éppen Zsarnay Lajost választotta a Főiskola vezetése a professzori állásra: „... mind erköltsi jó characteréről, mind tudományos kiformaltatásáról magát esmeretessé tette.”¹⁷ A tanszéki feladatokra egyrészt ő sem érezte kellőképpen felkészülnek magát, ezért a jobb hozzáértés érdekében kérvényezte külföldi egyetemeken való tanulását, másrészt pedig, a Főiskola vezetése is úgy látta, hogy „...jövendőkre függesztetett szép reménységünk, a meg nevezett ifjú által óhajtott tellyesedésre juthatnának, szükségesnek ítéltetett és meghatározatott, hogy a Német Országi nagyobb oskolákat, különösen a Göttingai Universitast látogassa meg, ahol minekutánna egy esztendő lefolyta alatt, két cursus idején a tzeljára tartozó tudományokból leczkéket hallgasson...”¹⁸ A külföldi egyetemeken való tanulásnak erős anyagi

¹³ SRKTGy Levéltár, B.LXVIII. 20,585.

¹⁴ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 14. kötet, Hornyánszky, Budapest, 1914. 1923.

¹⁵ Zsarnay Lajos superintendens, 549.

¹⁶ Uo.

¹⁷ SRKTGy Levéltár, B.LIV. 23,308.

¹⁸ Uo.

vonzatai voltak. Ezért mind a főiskola, mind pedig az egyházkerület támogatására szükség volt, amit meg is kapott.¹⁹ Az egyházkerületnek ezt a pénzüsszeget össze kellett gyűjteni, hiszen ebben az időben a püspök bevallása szerint anyagiakban nem bővelkedtek. „... sok szükségekkel küszködő köz cassánk e tehernek viselésére elégtelen...”²⁰ Több feljegyzést is találunk arra nézve, hogy kik és mennyi összeggel járultak hozzá részben Zsarnay, részben pedig egy másik tanár, Milotay József külföldi tanulmányútjához. Gyűjtéseket szerveztek mind magánszemélyek, mind pedig a Miskolcon működő céhek körében. Id. Szathmáry József Miskolc város főbírájához intézett levelében a bíró segítségét és közbenjárását kérte a két jelölt külföldi tanulmányútjának támogatásában.²¹ Bakos György a felkérésnek eleget téve, gyűjtést rendezett, és listát készített az adakozó céhekről. A pénzt átadta, hogy annak rendeltetésére kiadhassák. Zsarnay a megszabott támogatást két ízben vette át, melyekről **mindkét** ízben elismervényt írt. Először 1829. augusztus 14-én,²² másodszer 1830-ban.²³ Több forrás is említést tesz a kiutalások éveiről, illetve a pontos összegről.²⁴ A tanulására szánt segítség 900 forint volt. Az indulásra szükséges pénzüsszeg tehát mind Zsarnay, mind pedig Milotay számára összegyűlt, így már 1829-ben elindulhattak külföldre. Másrészt pedig, ahogyan a beszámolókból kiderül, Bécsbe is utánuk küldték a még szükséges támogatást.

Göttingenben eltöltött éveiről keveset tudunk. A Vasárnapi Újságban megjelent tanulmány szerint az akkori idő legjelesebb tanáraitól halhatta a teológiai tudományokat és tanulmányozta a keleti nyelveket.²⁵ Két éves külföldi tartózkodásának minden lehetőségét kihasználta, hogy ezekben a tudományokban előre jusson. Nem sokkal hazautazása előtt, 1831. március 21-én Szathmáry Józsefnek írt leveléből kapunk némi betekintést itteni éveiről.²⁶ Külföldi távolléte alatt is személyes levelezésben állt a püspökkel. Levelében először beszámolt az ottani helyzetről, majd arról, hogy milyen hatása van a történelmi eseményeknek az egyetem életére.²⁷ Ugyanis ottlétének második évében forradalom tört ki, a tanulók szétoszlottak, az egyetemen megszűnt a tanítás. Ezért Göttingenből átment Bazelbe, majd meglátogatta a genfi, a berni és zürichi egyetemetek, ahol tudományos, egyházi és népnevelési viszonyok tanulmányozásának szentelte idejét.²⁸ Hazautazásának tervét szintén megosztotta vele.²⁹ Ugyancsak ebben a levelében

¹⁹ Uo.

²⁰ SRKTGy Levéltár, B.LII. 22,319.

²¹ Uo.

²² SRKTGy Levéltár, B.LII. 22,330.

²³ SRKTGy Levéltár, B.LIII. 22,796.

²⁴ SRKTGy Levéltár, B.LVI. 24,726.; B.LX. 26,393.; SRKTGy Levéltár, B.LIII. 23,155.

²⁵ Zsarnay Lajos superintendens, 549.

²⁶ SRKTGy Levéltár, B.LIII. 23,043.

²⁷ Uo.

²⁸ Zsarnay Lajos superintendens, 549.

²⁹ SRKTGy Levéltár, B.LIII. 23,043.

találunk néhány adatot arra, hogy a legtöbb idejét az arab nyelv elsajátítására fordította. Azon túl pedig: „Hivatalomhoz egyenesen a Homileticát dolgozom, Köster Schott után, ezek bizonyosan tudományosabbak, mint Ammon, kit T. Látzay Úr volt kedves Tanítónk használt.”³⁰

Teológiai gondolkodása még Göttingeni utazása előtt **kiformálódott**, s bár új lehetőségek nyíltak meg előtte, ezek már kialakított vonalán nem változtattak. Szintén a püspökhöz írott levelében utalt erre. „Theologusi, már az előtt is nyílt szívvel jelentett valamómsom mellett meg maradok híven – Schleyermacher gondolkozását becsülöm – noha csin-talan sokszor homályos írásmódját nem kedvelhetem.”³¹

1831 augusztusának közepén visszatért, hogy a Láczy Szabó József halálával megüresedett lelkészi,³² illetve a gyakorlati teológiai tanszéken feljárnott állást betöltse. Október 15-én tett fogadalmat.³³ November hónapban foglalta el tanári hivatalát, melyet harminc éven keresztül lelkiismeretes hűséggel végzett.³⁴ A pataki iskola erős személyiséget és támaszt nyert benne, hiszen a későbbiek során nemcsak szóval, írással, de tetteivel is rászolgált arra a bizalomra, amellyel megválasztásakor jutalmazták.³⁵ Szívós Mihály miskolci tanár a Miskolcon 1866. június 17-én az új templomban tartott megemlékezésen mint tanárt méltatva mondta el, hogy Zsarnay Lajos lelkiismeretesen szívére helyezte hallgatónak „...miként kell a szelídség és alázatosság ezen hivatalát úgy folytatni, hogy magasztos céljának megfeleljen. Hogy az ige, ha kell, legyen balsam, mellyel a lelkipásztor a szenvedők vérző sebeit kötözgeti; legyen vigasz, a melylyel az özvegyek és árvák könnyeit letörli; legyen, ha kell, büntető vessző, melylyel az álság palástjába rejtőzött bünt megfenyíti.”³⁶

Időközben megnősült, feleségül vette Láczy Szabó Ágnes, az akkori sárospataki lelkipásztor, egyházi író, Láczy Szabó József leányát. A Sárospatakon jelenleg is álló Rákóczi u. 22. szám alatti házban laktak. Ezt feleségével együtt építette 1831-ben. 1831 és 1860 között élt itt családjával. Miskolcra költözése után, veje Antal János gimnáziumi, későbbi főiskolai tanár költözött a házba.³⁷

1832-ben „diétai papnak” választották, így szinte tanári pályájának kezdetétől egyházpolitikai tevékenysége is kibontakozott képviselve egyházkerületét az országgyűlésen.³⁸ Az országgyűlési tanácskozásokról híven beszámolt a püspöknek. Az iskola

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Zsarnay Lajos superintendens, 549.

³³ SRKTGy Levéltár, B.LIV. 23,296.

³⁴ Főtiszteletű Zsarnay Lajos úrnak, 60.

³⁵ Zsarnay Lajos superintendens, 549.

³⁶ SZÍVÓS, 1866. 23–24.

³⁷ BALASSA Iván: *Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc-Sárospatak, 1994. 238.

³⁸ SRKTGy Levéltár, B.LV. 23,894.

könyvtára számára pedig országgyűlési követsége emlékére – bár még Pozsonyban tartózkodott – az addig kijött törvényeket és határozatokat megküldte.³⁹

Az ifjúságának tanítása és nevelése mellett, a főiskola anyagi és szellemi érdekeinek az előmozdítását is fontosnak tartotta. 1842-ben munkája és fáradozása révén alakult meg a tanári „nyugintézet”. *„Alól írtak oktató társainktól kiküldetve lévén a végett, hogy egy társulatunk minden egyéneinek szívében buzgó óhajtássá vált, és az idő lelkétől is meg érlelt azon eszmének: „a hivatalaikban elgyengült és megélemedett oktatóknak s a megholtak özvegyeinek s árváinak sorsa biztosítassék közöttünk és általunk miként lehető kivitele felőlli tervet készítenénk, véleményünket következőkben nyilvánítjuk.”*⁴⁰ Ezzel a bevezetővel kezdődik az a több oldalon keresztül az aprólékosan és gondosan, minden részletre kiterjedő tervezet, melyet kizárólag a sárospataki iskolában tanító tanárok számára készített el néhány társával együtt. Ezzel tulajdonképpen megteremtette azt az alapot, mely a tanároknak öreg korukra, vagy haláluk esetén családjuk számára nyújtott támogatást. A legfőbb ok, amiért fontosnak tartotta egy ilyen nyugdíjintézet létrehozását nem volt más, mint *„... hogy egyesek a leg szívesebb igyekezet, és leg szilárdabb akarat mellett is alig képesek gyakran saját és övéik csak jelen bajain is segíteni, arra nézve pedig, hogy különben is csekély fizetésünkből meg élemedett korunkat, s majdan lehető özvegyeink s árváink jövő sorsát biztosíthassuk...”*⁴¹ - nincs lehetőség. Miután a tervezet elkészült, minden oktató megkapta véleményezésre. A pontos nevét *oktató-nyug-pénz intézet*-ként határozták meg. Tagjai kizárólag csak a Sárospataki Főiskola oktatói, *„és jövőben ugyan ezen Fő iskolában lehetendő rendszeren meghívott s az Iskola köz pénz tárából fizetendő mesterek, kik az ifjúságot valamely művészetben vagy gyakorlatban oktathatják, házasok és nőtelenek egyaránt.”*⁴² Természetesen ahhoz, hogy a nyugdíjintézet működőképes legyen, biztosítani kellett az anyagi bázist, amit több forrásból kívánt előteremteni. Egyik forrás volt az a hozzájárulási összeg, amit a már tanító tanárok, illetve az újonnan jövő tanárok számára előírt. A „nyugintézet” tervezet elnyerte a sárospataki tanárok tetszését, s bár nem találunk sok utalást a későbbi működésére, elfogadták, és a kevés rendelkezésünkre álló források alapján megállapíthatjuk, hogy működőképesnek bizonyult.

Az 1848–49-es évek részben sikereket, részben végzetes eseményeket hoztak. Az 1848-as márciusi forradalmak révén az uralkodótól olyan törvények szentesítését érték el, melyek az országnak Ausztriához fűződő kapcsolatát a perszonális unióra korlátozták, amivel Magyarország rálépett az önálló polgári fejlődés útjára. Ausztriát azonban ebben a helyzetben a teljes gazdasági és politikai széthullás fenyegette, ezért mind az uralkodó, mind pedig az osztrák nagypolgárság megtett mindent, hogy ezeket az elért eredményeket visszavegye, s önállóságát megszüntesse. Magyarország választás előtt állt:

³⁹ SRKTGy Levéltár, B. LV. 23,993.

⁴⁰ SRKTGy Levéltár, B.LXV. 28,837.

⁴¹ SRKTGy Levéltár, B.LXV. 28,837.

⁴² SRKTGy Levéltár, B.LXV. 28,837.

lemond az elért eredményekről, vagy fegyveres önvédelmi harcot indít.⁴³ A történelmi események egyértelműen bizonyítják, hogy melyik utat választotta.

A bécsi kormány nem csupán a szabadságharc után, hanem már előtte is a magyarországi protestánsok jogainak, működésének korlátozására törekedett, akik a korábbi századokban folytatott küzdelmekhez híven 1842-től óvatos magatartásukat félretéve küzdöttek az ország jogaiért és saját szabadságukért. Az 1848. évi 20. tc.-ben kimondott teljes vallásszabadság meghozta küzdelmük eredményét. Ennek a törvénycikknek a meghozatalával megszűnt Magyarországon a római katolikus egyház kiváltságos helyzete, azzal, hogy kimondta az egyenlőséget és kölcsönösséget a református, evangélikus, unitárius és ortodox egyházak között.⁴⁴ Az elért eredményt a szabadságharc kitörése miatt nem tudták a gyakorlatban megvalósítani.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc leverése után az ország és benne az egyházak és az iskola élete is megváltozott. A szabadságharcot megelőző években az iskola diáklétszámának évi középértéke 1350 körül volt.⁴⁵ A forradalom leverése után az 1849-es tanév nagy nehézségek közepette indult meg. Részben mert karácsonyig mindössze 130 felső, és valamivel több, mint 100 középiskolai tanuló érkezett vissza a kollégiumba, részben pedig a szabadságharc miatt megromlott rend is nehezen állt helyre.⁴⁶ Nehezítette az iskola és a diákság életét a várost megszálló katonaság jelenléte is, akiknek egy részét a Kollégium szomszédságában lévő majorságban szállásoltak el, nem kevés feszültséget okozva ezzel a diákokban. Szinte alig kezdődött meg az oktatás, mikor az iskola 1850 elején újra elnéptelenedett. Kiváltó oka a helyőrség parancsnok kijelentése volt. *„Nem szeretnék most deák lenni, mert észre sem veszik az urak, amikor körülfogjuk az iskolát és az ifjakat mind elfogjuk katonának.”*⁴⁷ A tanítás csak márciusban indult újra. A következő tanév megkezdése talán még sokkal vészterhesebbnek bizonyult. Az akkori rektor, Gortvay János így jellemezte a kialakult helyzetet: *„Főiskolánk felett ismét vészes fellegek tódultak össze, sújtó villámokkal terhelve – s már meg is dördült a borúság.”*⁴⁸ A vészt jósuló jóvendölés bekövetkezett, mikor az iskola arra kényszerült, hogy volt honvéd diákjainak névsorát az illetékesek felszólítására kiszolgáltassa. Erre azonban mégsem került sor, mivel az adatok összegyűjtésének elodázásával sikerült annyi időt nyerni, hogy a következő évre már a lista beküldése elvesztette aktualitását. Úgy tűnt, hogy minden rendeződött, a diákok létszáma megnövekedett, a megszakadt rend helyreállt. De a

⁴³ Csohány János: *A Habsburg-önkényuralom változásai*. In: Confessio 1979/3. Főszerk. Zsebők Zoltán, Magyarországi Református Egyház, Budapest, 1979. 65.

⁴⁴ Csohány, 1979. 65.

⁴⁵ SRKTGy Levéltár, B.LXXI. 32,381.

⁴⁶ BARCZA József: *A Kollégium története 1849-től 1919-ig*. In A Sárospataki Református Kollégium, Szerk.: A Tiszáninnen Református Egyházkerület Elnöksége. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1981. 156.

⁴⁷ BARCZA, 1981. 156.

⁴⁸ SRKTGy Levéltár, B.LXXI. 32,381.

„vészes fellegek” korántsem oszlottak el, sőt az iskola még súlyosabb politikai és gazdasági problémák elé nézett.

Nemzetünknek a függetlenségért, szabadságért vívott harca elbukott. Százakat ítéltek golyó és kötél általi halálra. Több ezren jutottak várfogságra.⁴⁹ 1849. október 6-a a vérengzés tetőfoka volt, melyet a császártól szabadkezet kapott Haynau vitt véghez. Haynau meggyőződése volt – bár maga is református vallású volt –, hogy a forradalomért, és az egész kialakult helyzetért a protestánsok, ezen belül is a kálvinisták a felelősök, ezért mindent megtett felkutatásuk és megbüntetésük érdekében. Első intézkedései a vezetőket sújtották. Agyonlövötte azokat a lelkipásztorokat és tanítókat, akikre rá tudta bizonyítani, hogy támogatták a szabadságharc ügyét.⁵⁰ Csohány János állítása szerint túlzás volt az udvarnak és köreinek az a véleménye, hogy az egész forradalomért és szabadságharcért elsősorban a protestánsokat terheli a felelősség, hiszen a római katolikusok épp úgy kivették belőle a részüket. Haynau intézkedései pedig egyaránt sújtották mind a protestánsokat, mind pedig a katolikusokat. A római katolikus püspökök éppen úgy szenvedtek bebörtönzést, mint a protestánsok.⁵¹

A szabadságharc leverését követően megtorló intézkedések sorozata indult meg, hiszen Haynau már 1849. júniusában megkezdte a lelkészek kivégzését.⁵² A Kollégiumban végbemenő eseménysorozat része volt ezeknek az intézkedéseknek. Mindez nemcsak az országot, de minden egyházkerületet új helyzet elé állította. Bár mindenki az udvar irtalmában bizakodott, hiszen mind Anglia, mind pedig az orosz cár kegyelmet javasolt, továbbá „ezeket nem ölhetnek meg” - ez azonban hiú ábrándnak bizonyult. A protestáns egyházak is reménykedtek, hogy a régi úton haladhatnak tovább, hogy megmaradhat autonómiájuk. Minden vélt vagy várt remény szertefoszlott, mikor Haynau élve az uralkodótól kapott hatalmával, megkezdte az egyházi téren történő „rendcsinálást”.⁵³ Már 1849. szeptember 18-i rendeletével betiltotta az egyházi gyűléseket, ezzel pedig lehetetlenné tette a testületi kormányzásra épült egyházigazgatást.⁵⁴ A magyarországi protestáns egyházak belső szervezetét pedig a következő évben, 1850. február 10-én kibocsátott rendeletével szinte megsemmisítette. „A protestáns egyház kormányzatáról az ostromállapot idejére” címmel 9 pontban foglalta össze rendeleteit.⁵⁵ Elsőként,

⁴⁹ Csohány, 1979. 65–66.

⁵⁰ BÍRÓ Sándor–BUCSAY Mihály–TÓTH Endre–VARGA Zoltán: *A Magyar Református Egyház története*. Sárospataki Református Theológiai Akadémia, Sárospatak, 1995. 329.

⁵¹ Csohány, 1979. 66.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ BÍRÓ Sándor–BUCSAY Mihály–TÓTH Endre–VARGA Zoltán, 1995. 329.

⁵⁵ SZATMÁRI Judit: *A politikai élet színtere? Avagy világiak részvétele az egyházi gyűléseken az 1850-es években*. In *Aetas* 27/1. 2012. 54.

megszüntette a világi vezetők működését, hatáskörüket a püspökökre ruházta:⁵⁶ „Azon szándéktól vezetettve, hogy azon szomorú állapot, melybe a protestáns egyház Magyarországon a hivatali hatalommal előjáróinak néhányai által pártcélokra történt visszaélése, s a népnek felkelésre csábíttatása által ejtetett, megjavíttassék, s az e vallásbeli községeknek az alkotmány biztosított jogaik gyakorlata még az ostromállapot alatt is az ez által kijelölt föltételek mellett lehetségessé tétessék.”⁵⁷ A protestáns egyházak 1791 óta a paritás elve alapján működtek, ami azt jelentette, hogy lelkészek és világiak egyaránt részt vesznek az egyház irányításában. A világi vezetők befolyása és támogatása letiltásával, mind a református, mind az evangélikus egyház legnagyobb támaszát veszítette el. Haynau mindezt jól tudta, s ezzel tulajdonképpen gyengíteni kívánta az egyházak helyzetét. A gyengítés másik eszköze volt, hogy a négy evangélikus püspököt elmozdította állásából, néhányukat bebörtönöztette, állásukat pedig megüresedettnek nyilvánította. A megüresedett helyekre maga nevezett ki megbízható lelkészeket, akiknek fizetését az államkincstárból folyósította.⁵⁸ Továbbá felfüggesztette a protestáns egyházak önkormányzatát osztrák helytartóságok irányítása alá helyezve őket.⁵⁹ Az abszolutizmus egy birodalom, egy vallás eszméje nem nézte jó szemmel a protestáns egyházak autonómiáját, így azt igyekezett megszüntetni, mivel ez akadály volt annak, hogy Magyarországot beolvasszák a birodalomba. Továbbá a magyarországi protestantizmusra úgy tekintettek, mint az egységes birodalmat veszélyeztető rebellió fészke. Autonómiájuk felfüggesztésével a bécsi kormány mindenkor kiszolgálójává illetve megbízható támaszává akarták formálni. „Az egységes birodalom elve egységes egyházkormányzati szervezet kialakítását igényelte.”⁶⁰ Erre a célra a kormány olyan közös szervezet kiépítését tervezte, melynek felső vezetését saját hivatalnokai által a kezében tudta tartani. Betiltott mindenféle gyűlést, tanácskozást és választási eljárást megindítását.⁶¹ A püspökök tanácskozhattak az esperesekkel illetve néhány bizalmi férffival egyházi vagy iskolai ügyekben, de csak bizonyos feltételek mellett. A 4–4 egyházkerület beosztását az ország katonai beosztásához kell igazítani. Az egyházi és iskolai alapítványok kezelése miatt szükséges gyűléseket csakis kerületi kormánybiztos jelenlétében tarthatták. Előzetes engedély nélkül csak presbiteri gyűléseket tarthattak. A kormánybiztos feladata volt megakadályozni, hogy politikai kérdések tárgypontként kerüljenek fel. Megtiltotta a megüresedett püspöki székek betöltését.⁶²

⁵⁶ A protestáns egyházak kezdetben ezt úgy értelmezték, hogy csak a kerületek főgondnokainak működését szüntette meg a rendelet, s az egyházmegyékét nem. Ezért Haynau egy későbbi rendeletben külön tiltotta el az egyházmegyék világi vezetőit egyházuk életében való részvételtől.

⁵⁷ BARCZA, 1981. 157–158.

⁵⁸ Csohány, 1979. 66.

⁵⁹ Zsilinszky Mihály: *A magyarhoni protestáns egyház története*. Budapest, 1907. 677.

⁶⁰ Csohány, 1979. 66.

⁶¹ Zsilinszky, 1907. 677.

⁶² Uo.

A Tiszáninnyi Egyházkerület Haynau rendeletét több mint két héttel később, 1850. február 27-én kapta meg. A Sárospataki Kollégium életében szinte kezdettől fogva nagy szerepet játszottak a bőkezű világi patrónusok, akik nem csak segítségükkel, de munkájukkal, közbenjárásukkal, befolyásukkal is sokat tettek érte. A rendelet kézhez vételétől azonban nem vehettek részt a Kollégium igazgatásában, ami nagy vesztesége volt az iskolának. Továbbá a Kollégium életében gyakorlattá vált a nyilvános vizsgák tartása, ami most szintén lehetetlenné lett. Ezeken a vizsgákon megjelentek a Kollégiumot támogató és fenntartó személyek, akikkel ily módon is ápolták a személyes kapcsolatot. Barcza József írja, hogy a kialakult helyzetre tekintettel „*Apostol Pál püspök 1850. május 3-án kelt leiratában óvott az érdekelt hozzátartozók és érdeklődő tömegek előtt végbenemő közvizsgáktól, mint amelyek 'valami gyűlés színét hordozzák magokon, mitől pedig most, mennyire lehető, óvakodni kell.*”⁶³

Az egyházi iskolák önrendelkezési jogának felfüggesztését az állami szervek irányítása és ellenőrzése követte. A császár az ország katonai körzeteinek megfelelően külön szerveket, vagyis iskolai hatóságokat állított fel. Sárospatakat a kassai körzethez rendelték, melynek biztosa azonnal megjelent az iskolában, és hivatalos vizsgálatot tartott. A Kollégium minden területéről alapos jelentést kért.⁶⁴ Mint egy újabb „vészes felleg”, olyan volt a következő rendelet, melynek az eddig kiadott rendeletek előfutárai voltak. 1850. szeptember 7-én jelent meg az iskolákat szabályozó *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen* miniszteri rendelet, amelynek kötelező bevezetését minden középiskola számára előírták. Tagadhatatlan, hogy az Entwurfnak sok pozitívuma volt és nagyon haladó szellemiségű programot fogalmazott meg, de Magyarországon kevés volt azoknak az intézményeknek a száma, melyek a benne leírtaknak megfeleltek volna. Ezek közé tartozott a sárospataki iskola is. A protestáns iskolák sajátos felépítéssel és rendszerrel működtek, éppen ezért az Entwurf bevezetése sok tekintetben elutasításra talált. Az osztrák abszolutizmus, mely minden területen egyeduralomra tört, célját e rendeleten keresztül is el akarta érni. Az elutasítás mögött ezért nem a maradiságot vagy éppen a protestánsok szűklátókörű magatartását kell látnunk, hanem sokkal inkább autonómiájuk féltését⁶⁵ és nemzeti érdekeiket. Bevezetése elleni tiltakozásuk mögött azonban nem csupán ezek, hanem gyakorlati kérdések megvalósíthatatlansága is állt. Az Entwurf a gimnáziumot az 1–4 osztályból álló al- és az 5–8 osztályú főgimnáziumra osztotta. Maximalizálta az osztályok létszámát, melyeknek élére osztályfőnököket rendelt. Bevezette a szakoktatást, kötelezővé tette a tanárképzés megszerzését. Minden gimnáziumban az igazgatón kívül 12 tanárból álló tanári kar meglétét, azok fizetését, illetve egységes tanrendszert, kötelező tankönyveket írt elő.

⁶³ BARCZA, 1981. 158.

⁶⁴ SRKTGy Levéltár, B.LXXI. 32,539.

⁶⁵ Az eddigi békekötések, illetve az 1791. 26. tc. alapján az állami felügyeletet összegegyeztetetlennek tartották, az Entwurf kötelező voltát pedig jogellenesnek.

Nagy súlyt fektetett a latin, a görög, de különösen a német nyelv tanítására, amit a gimnáziumok minden osztályában tanítani kellett, a jogakadémiákon pedig német nyelvű előadások tartását kívánta meg.⁶⁶ Más iskolákhoz hasonlóan Patak is joggal sérelmezte ezeket a kötelezően előírt követelményeket, de különösen a tanárok képesítését, az újab-
bak beállítását, felügyeletük előírt módját és a tankönyv cenzúrárt. Tiltakozásuk alapja volt, hogy mindez „a protestáns tanítási szabadsággal homlokegyenest ellenkezik”.⁶⁷

Az Entwurf értelmében a Sárospataki Kollégiumnak olyan gazdasági alappal kellett volna rendelkeznie, ami alapján eleget tehetett volna az előírásoknak, különösen is a tanárok fizetését és az iskola felszereltségét illetően. A protestáns gimnáziumok évszázados hagyományokra épülő gyakorlat szerint működtek, amely rendes tanárookra – kikből kevés volt – és a primárius diákok soraiból kikerülő segédtanárookra épült, akik fölött az akadémiai tanárok gyakoroltak felügyeletet. Nyilvánvaló, hogy ez a rendszer és gyakorlat az Entwurf értelmében megengedhetetlen volt. Az iskolának azonban keresnie kellett a lehetőségeket, hogy eleget tegyen a rendelkezésnek, hiszen amennyiben nem tette, elvesztette nyilvánossági jogát. Amellett, hogy megvolt az igyekezet, Barcza József ezt írta: a Kollégium megpróbálta kijátszani az Entwurf politikai tendenciáját, mégpedig úgy, hogy formailag és felszínesen tett eleget néhány követelményének.⁶⁸ Igyekezetüket mutatja Zsarnay Lajos 1852. január 4-én kelt levele is, melyben a püspöknek számol be eddig elért eredményeiről. „... a S. Pataki Főiskola jelen szervezését mutatja, a mint azt a Szeptemberben tartott egyházkerületi tanácskozmány a miniszteri rendeletek szerint átalakítani rendelé ... Az iskola szervezése ... valósággal életbe lépett, azon különbséggel, hogy némely tantárgyakban, minő a görög nyelv... azon osztályok, mellyek azt az előtt nem tanulták, most még csak a nélkülözhetetlen elő ismereteket tanulják. A Jogakadémiában a megnevezett Tanárok egész szorgalommal tanítják a kijelölt s parancsolt tanulmányokat.”⁶⁹ Majd egy későbbi, szeptember 23-án kelt írásában pedig, hogy az osztályokban az osztályfőkönyvet bevezették, továbbá hogy a könyvtár minden hivatalosan előírt és javasolt tankönyvet beszerzett.⁷⁰ Diplomáciai úton is több próbálkozás történt a Kollégium érdekében. Követek jelentek meg a császár, majd Bach miniszter előtt, de fáradozásuk eredménytelen volt. Sőt a miniszter abbéli reményét is kifejezte az előtte megjelent Kapy Istvánnak, hogy az iskola hamarosan megszűnik. „Hiába vannak elégséges mértékben alapítványai, ’az semmit sem használ. Magok az okai, mert autonómiájukhoz nagyon ragaszkodnak’.”⁷¹ Az iskola elvesztette nyilvánossági jogát, semmiféle bizonyítványt nem adhatott ki. Hivata-

⁶⁶ BARCZA, 1981. 158–159.

⁶⁷ SRKTGY LEVÉLTÁR, B. LXXII. 33,049.

⁶⁸ BARCZA, 1981. 163.

⁶⁹ SRKTGY Levéltár, B.LXXIII. 33,375.

⁷⁰ BARCZA, 1981. 159.

⁷¹ SRKTGY Levéltár, B. LXXIII. 33,972.

los indok: nincs biztosíték sem az igazgató, sem a tanárok erkölcsi és politikai jelleme felől.

Mindeközben, mivel az egyházkerület is elvesztette önrendelkezési jogát, nem tudta intézményei számára az iskolai tőkék kamatainak behajtását biztosítani. Az akkori püspök, Apostol Pál a tanári kar számára azt tanácsolta, hogy vidéken keressenek maguknak állást, míg a helyzet nem változik. De Zsarnay Lajost még ebben a helyzetben sem ragadta magával a kétségbeesés, hanem ezt mondta: „Nekünk önerőnkől is fel kell tartani főiskolánkat. Ha az egyházkerület nem működik, munkálkodjunk mi, mert Isten is csak azt segíti, ki munkálkodik. Alakítsunk saját körünkből gazdasági választmányt, mely főiskolánk anyagi érdekeire felügyeljen.”⁷² Ezzel létrejött a gazdasági választmány, melynek legbuzgóbb tagja munkása volt mindaddig, míg Miskolcra nem költözött. Miután a főiskolai életnek ez a része rendeződött, figyelme a szellemiek felé fordult. Felismerte, hogy a szellemi munkásság megindulását, az irodalmi tevékenység fokozását is jutalmazás révén lehet felébreszteni illetve növelni, ezért szorgalmazta, hogy a tanárok által készített eredeti munkákat, legyenek azok akár népiskolaiak, akár gimnáziumiak, bizonyos összeggel jutalmazzák. „... mily nagy nyereség az a főiskolára minden tekintetben, ha tanárai irodalmi férfiak is...”⁷³ Fáradozásainak hamar sikere lett. Az egyházkerület 16 pengő forintban állapította meg az eredeti művek ívenkénti díjazását.

A protestáns oktatási intézményekben még zajlott az Entwurf elleni küzdelem, mikor már az egyházak ellen készülöben volt egy újabb, az abszolutista hatalom egységesítési törekvéséből származó rendelet. Egyes történészek állítása szerint nem érte váratlanul a protestánsokat a császári pátens, míg mások szerint igen. Az 1856-os törvénytervezet visszautasítása, és az azt követő három éves hallgatás azt sejtette, hogy a tervezet nem kerül bevezetésre. „Nem tudták, hogy a kormányzat hallgatása, korábbi felirataik válasz nélkül hagyása a minisztériumban folyó lázas munkát takarta.”⁷⁴ Az 1859. szeptember 1-én megjelenő császári nyílt parancs, a pátens, és az azt követő (szeptember 2-i) miniszteri rendelet, vagyis végrehajtási utasítás végleg rendezni kívánta a protestáns egyházak birodalmon belüli helyzetét, mégpedig hatalmi szóval.

A pátens nem csupán Magyarországot érintette, hanem kiterjedt a Vajdaságra, a Temesi bánságra, Horvátországra, Szlavóniára és a katonai határvidékekre egyaránt. 58 paragrafusban rendelkezett az egyházi képviselőről, kormányzatról, iskolákról, tisztviselők választásáról, uralkodói felügyeleti jogokról stb.⁷⁵ Nagyjából a régi, egyszer már visszautasított alkotmánytervezetet parancsolta rá a magyar protestáns egyházakra. A

⁷² SZÍVÓS, 1866. 24.

⁷³ SZÍVÓS, 1866. 25.

⁷⁴ SZATHMÁRI Judit: *A református egyház protestáns pátens elleni küzdelme*. In: Baráth Béla Levente – Fürj Zoltán (szerk.): *A Protestáns Pátens és kora*, Debrecen, D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kuratóriuma, 2010.

⁷⁵ SZATHMÁRI, 2010. 32.

református egyház régi fejlődésével mit sem törődve változtatta meg külső hatalmi szóval az egyház belső szerkezetét, iskola- és oktatásügyét, valamint az államhoz való viszonyát. Megjelenésével eltörölte az egyház régi, több mint 300 éves jogait. „A pápens kiadása nem egyéb, mint egy tollvonással való eltörlése annak a háromszázados múltnak, melyet annyi vér és könny szentelt meg, – a legnagyobb igazságtalanság, mely a magyarországi protestantizmust 300 év alatt érte.”⁷⁶ Zsarnay Lajos, ekkor már, mint egyházkerületi főjegyző Apostol Pál szuperintendens mellett, a Tiszáninneri Egyházkerület részéről nyíltan szállt szembe a királyi paranccsal. Tevékenységének ezt a fejezetét következő tanulmányukban tárgyaljuk.

A Tiszáninneri Egyházkerület életében 1860-ban változást állt be. Apostol Pál püspök elhalálozott. Utóda rendíthetetlen fáradozásaiért, és bátorságáért Zsarnay Lajos lett.⁷⁷ Május 1-én iktatták be Miskolcon püspöki hivatalába, ahol a következő szavakat intézte hallgatóságához: „... legyenek átokká, ha csak egy hajszálnyit is engedek jogainkból!”⁷⁸ Ezzel egy időben lelkészi állást kapott Miskolcon.⁷⁹ Püspökként is nagyon sokat fáradozott. Azon túl, hogy a kerület képviselője, kormányzása, jogainak védelmezése kötötte le szinte minden idejét, igyekezett a lehető legtöbbet megtenni az egyházkerületében lévő lelképásztorok és tanítók helyzetének jobbításáért. 1863 szomorú év volt. Óriási aszály pusztított, és a lelkészek, egyházi hivatalnokok megélhetési gondokkal küzdöttek. A gyülekezeti tagok a saját maguk mindennapi betevőjükről is alig tudtak gondoskodni, így a lelképásztorok helyzete egyre súlyosbodott. Sokan az éhhaláltól rettegetek. A nyomor enyhítése végett a holland testvérekhez fordult segítségért. A Sárospataki Kollégium Levéltárában nem, de a holland egyházi sajtóban találunk adatot a segítségnyújtásra. 1864. december 12-én az *Algemeen Handelsblad* című lapban a következő bejegyzést olvashatjuk: *A Holland Református Zsinat Zsarnay Lajos úrnak, a Magyarországi Református Egyház szuperintendensének kérésére 17.000 guldenet küldött az ottani rászoruló gyülekezetek és iskolák megsegítésére.*⁸⁰ Az összeg rendkívülisége szempontjából csak összehasonlításként jegyezzük meg, hogy ennek a lapnak egy példánya abban az időben 0,10 gulden volt.

Zsarnay Lajos élete utolsó szakaszában súlyos betegségbe esett. Életrajzi adatai nem, vagy csak szűkösen adnak hírt ezekről az évekről, így csupán azokra a meg-, vagy visszaemlékezésekre támaszkodhatunk, melyeket halála után mondtak el és írtak le. A megemlékezésekből időnként olyan adatokra bukkanhatunk, melyek kiegészítik az ed-

⁷⁶ ZSILINSZKY, 1907. 694.

⁷⁷ DOBROSSY István (főszerk.): *Miskolc története 1848–1918*. 4/2. kötet, Miskolc, B-A-Z Megyesi Levéltár, 2003, 823.

⁷⁸ SZÍVÓS, 1866. 28.

⁷⁹ ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977. 709.

⁸⁰ *Algemeen Handelsblad*. 1864. december 12.

dig közöltek. Kun Bertalan halotti imádságában – melyet 1866. június 15-én mondott el a miskolci új templomban –, élete utolsó heteiről emlékezett meg.⁸¹ 1866-ban halt meg, temetése június 13-án volt Pesten. Többen is hangot adtak szomorúságuknak. Koporsója mellett gyászbeszédet mondott Török Pál dunamelléki püspök: „*Magyar református Sionunk egyik éber öre elaludott...*”⁸² – jellemezte életét. Halotti imádságban esedezett Kun Bertalan lelkész a miskolci új templomban június 15-én. Prágai Lajos, maklári és egri református lelkész s egyben alsóborsodi helyettes esperes a két nappal később, 1866. június 17-én Miskolcon az új templomban rendezett gyászünnepély alkalmával mondta el halotti egyházi beszédét. Ugyanezen az alkalmon emlékbeszédet tartott az elhunyt püspökről Szívós Mihály miskolci tanár. Életének utolsó szakaszáról ő árult el legtöbbet. Tőle tudjuk meg, hogy májbetegségben és vízkórban szenvedett, és az orvosok Karlsbadba küldték gyógyulás végett. „*A mint üdülni kezdett, sietett orvosai tanácsát követni; de Pestnél tovább, hol édes gyermeke s testvére hűn ápolták, nem mehetett. 13-án vettük a gyász hírt, hogy szeretve tisztelt főpásztorunk nincs többé.*”⁸³ A következő hónapban, 1866. július 8-án Sárospatakon tartottak gyászünnepélyt, ahol gyászbeszédet mondott Kun Bertalan a Tiszáninneri Egyházkerület főjegyzője. Ezt követte Emődy Dániel akadémiai tanár és főiskolai igazgató megemlékezése. Búcsúztatása, méltatása, munkája elismerése hangzott fel minden beszédben.

A protestáns autonómiának egyik legelszántabb bajnoka volt. Tudományos működéséért, főleg görög-magyar szótáráért (1857), 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választotta. Többi műve szinte kivétel nélkül egyházi jellegű.⁸⁴

⁸¹ KUN Bertalan: *Halotti ima*. In: Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete, Sárospatak, Forster R., 1866. 7. p.

⁸² TÖRÖK Pál: *Gyászbeszéd Zsarnay Lajos szuperintendens koporsója bezáratásakor*. In: Zsarnói Zsarnay Lajos szuperintendens emlékezete, Sárospatak, Forster R., 1866. 3.

⁸³ SZÍVÓS, 1907. 29.

⁸⁴ Főtiszteletű Zsarnay Lajos úrnak, 61.